

Л. П. Ульянова

Ю. М. Чайка

А. І. Щетинін

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Сталий економічний розвиток країн світу залежить від багатьох передумов, вельми важливою з яких є результативна діяльність первинних ланок суспільного виробництва – підприємств. За складних умов розвитку сучасного світового господарства та загострення глобальних проблем людства перед економічною наукою все гостріше стають питання розробки теоретичних обґрунтувань практичних рекомендацій, реалізація яких забезпечить ефективну діяльність господарюючих суб'єктів. Ця проблема розглядається в працях Дем'яненко Т. І. [6], Капелюшної Т. В. [16], Назаренко І. [23], Петкова О. І. [27], Плахотнік О. О. [28], Чернявської І. М. [28] Однак за умов необхідності переходу до сталого розвитку більш глибокого дослідження потребує аналіз теоретичних основ організації ефективного функціонування українських підприємств у контексті концепції сталого економічного розвитку.

Виходячи з актуальності зазначеної проблематики, метою дослідження виконаної праці визначено підходи до покращення організації функціонування підприємницьких структур і, перш за все, промислових підприємств, саме які в значній мірі створюють матеріально-технічний базис економічної системи та закладають основи майбутнього добробуту суспільства.

Виникає питання: «А чому дане дослідження повинно проводитися, відштовхуючись від теоретичного підґрунтя, представленого в концепціях сталого розвитку?». Аргументована відповідь на нього вимагає, по-перше, огляд, в історичній послідовності, досліджень теоретичною економічною наукою проблеми встановлення економічної рівноваги на мікро- і макроекономічному рівнях та визначення шляхів її підтримання; по-друге, виділення найбільш

вагомих положень сучасних концепцій сталого розвитку, однією з головних складових є ефективна організація діяльності виробничих підприємств як необхідної умови стабільного, динамічного розвитку національних економік.

Доцільно відмітити, що проблема економічної рівноваги почала розроблятися у теоретичній економічній науці майже з самого початкового етапу її формування. Так, вже меркантилісти, центром досліджень яких були торгівельні відносини країн, аналізували ступінь збалансованості між показниками експорту та імпорту і визначали дії, що будуть впливати на обсяги вивозу та ввозу товарної продукції з метою їхнього врівноваження.

У 80-х роках XIX ст., видатний представник неокласичного напрямку А. Маршал зорієнтував своє дослідження на розкриття дії суто ринкових механізмів та взаємозалежностей між економічними категоріями товарного виробництва і обігу (попиту, пропозиції, ціни). Він у своїй відомій праці «Принципи економічної науки» (1890 р.) вперше в теоретичній економічній науці представив графіки попиту і пропозиції, а, поєднавши їх, показав стан ринкової рівноваги та пояснив вплив цінових та інших чинників на її порушення [2; 19]. Такий підхід став вагомим етапом розвитку економічної науки, а А. Маршала стали вважати засновником мікроекономічного аналізу.

В цей же час активно працював над розробкою проблеми рівноваги неокласик Л. Вальрас. На відміну від А. Маршала, який аналізував часткову рівновагу, Л. Вальрас перейшов до дослідження загального рівноважного стану економіки країни та першим в економічній науці представив схематичне зображення напрямків усіх потоків факторів виробництва, готової продукції, доходів і витрат між підприємствами та домогосподарствами. Тобто, наочно, на підставі використання методу наукової абстракції, проілюстрував схему досягнення загальної рівноваги для закритої економіки без державного втручання в економічні процеси. У математичній моделі даної теорії Л. Вальрас пояснив процеси встановлення ринкових рівноважних цін методом так званого «нащупування». Ціна, за твердженням автора, завжди відносна, оскільки на кожний конкретний момент вона визначається співставленням ступеню потреби у товарі з витратами на його

виробництво за умов заданих технологічних можливостей виробництва. І це твердження розповсюджується на ціни всіх товарів конкретної економіки країни [3].

Велика депресія 1929-1933 рр., котра охопила розвинуті ринкові країни, показала, що економічні дослідження не можуть бути зосереджені переважно на аналізі мікроекономічних процесів. Це обумовлено тим, що у ринковому середовищі відбулися суттєві зміни. Якщо ринки досконалої конкуренції мали змогу на підставі дії регулюючих механізмів (перш за все, коливань цін) самостійно повертатися у стан рівноваги, то у 20-30-х роках ХХ століття, за умов недосконалої конкуренції механізми саморегуляції дали «збої». Перед економічною наукою гостро постало питання щодо обґрунтування необхідності втручання держави в економічну життєдіяльність країн, розробки теоретичних та практичних аспектів даної проблеми.

Вагоме місце серед представлених в цей період публікацій зайняло праця Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.) [17]. Кейнсіанці, по суті, «відійшли» від мікроекономічних до макроекономічних досліджень проблеми досягнення економічної рівноваги у національних економіках. Дійсність того періоду підтвердила дієвість кейнсіанських «рецептів» щодо заходів державного регулювання економічних процесів.

З часом, за умов змін, що постійно відбуваються у ринкових відносинах, з врахуванням створених вищезазначеними вченими добутоків, з'являються все нові та нові розробки вчених економістів. При цьому, на особливу увагу заслуговують праці дослідників, котрі у 70х-80х. рр. ХХ століття стикнулися з необхідністю аналізу теоретичних та практичних аспектів принципово нового та вельми загрозливого для національних економік явища – стагфляції, коли значне підвищення рівня цін відбувається в умовах стагнації виробництва та зростання безробіття. Серед вчених того періоду, які здійснювали значний внесок в розвиток економічної науки необхідно виділити М. Фрідмана, Ф. Хайєка [36], П. Семюельсона [34], Й. Шумпетера [38].

Не можна обійти увагою і розробки таких вітчизняних вчених, як А. Чухно [37], В. Гейця [9; 13], В. Михалевича [21], Ю. Зайцев [11] та інші, в яких обґрунтовувались шляхи подолання негативних, стагнаційних явищ періоду

переходу незалежної України від адміністративно-командної до ринкової системи господарювання. Про складнощі цього періоду свідчать дані Міжнародних фінансових організацій, котрі моніторили та оцінювали даний етап розвитку вітчизняної економіки. Так, за поглядом керівника представництва Світового Банку в Україні Д. Кауфмана у ці роки існувала специфіка спрямування та структури державних витрат. Останні переважно направлялися на відшкодування заборгованості і на субсидії підприємствам ключових галузей (перш за все, вугільної промисловості та сільського господарства). В той же час, спад економічної діяльності виробничих ланок та, відповідно, зменшення податкових надходжень до державної скарбниці обумовили збільшення дефіцитності бюджету. Так, 1993-1994 рр. дефіцит бюджету складав 16-17% ВВП. При цьому, покриття нестачі коштів на 80-90% відбувалося за рахунок емісії грошей, незабезпечених товарною масою. Це «зруйнувало» систему грошового обігу призвело до гіперінфляції. У 1993 році в Україні вона склала 10155% [1].

Значний прорив у розвитку теоретичної економічної науки майже співпав з періодом, коли найбільш розвинуті країни «здійснили крок» у постіндустріальну епоху, котра, за змістом головних техніко-технологічних, соціально-економічних та екологічних складових, корінним чином відрізняється від попередньої, індустріальної стадії розвитку. Це обумовило появлення гострої необхідності нової парадигми у створенні теоретичної основи майбутнього розвитку людства на підставі врахування взаємозв'язку, взаємовпливу, взаємозалежності усіх елементів економічних систем та їхніх мега-, макро- та мікрорівнів.

Одним з перших тлумачень нового концептуального підходу до динамічного та збалансованого розвитку країн світу було представлено вже у 1992 р. на Всесвітній конференції з навколишнього середовища як «розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [33].

На початку XXI століття з'явилося багато зарубіжних та вітчизняних розробок, що охоплюють усі аспекти сталого економічного розвитку. Ретельний аналіз цих праць дозволив нам у узагальненому вигляді таким чином представити сутність сталого розвитку – це стійкий, збалансований розвиток, який базується

на новітніх досягненнях науково-технічного прогресу, враховує загострення проблем обмеженості ресурсів і погіршення екологічного середовища та націлений на суттєве поліпшення умов життєдіяльності у сучасних людей, не залишаючи поза увагою питання достойного існування потомків [35].

Нова парадигма у наукових дослідженнях та поглядах, багатоплановість, всеохоплюючий характер і системність сучасних теорій сталого розвитку, безсумнівно, створюють чіткі орієнтири для наукових розробок усіх аспектів та складових життєдіяльності суспільства.

Стало зрозуміло, що наукове обґрунтування організації ефективного функціонування будь-якої економічної одиниці, у нашому випадку, підприємства, неможливе у відриві від цільової направленості концепції сталого розвитку.

Іншими словами, якісні теоретичні основи наукових досліджень ефективної діяльності різноманітних виробничих підприємств повинні обов'язково здійснюватися у контексті концепції сталого економічного розвитку.

Аналіз зазначеної у нашій праці проблеми, доцільно, на наш погляд, почати з кількісної характеристики українських промислових підприємств (табл. 1), а потім вже перейти до розгляду теоретичних та практичних аспектів вдосконалення організації їхньої ефективної діяльності як за сучасних умов, так і в перспективі.

Дані, наведені в табл. 1, дають повну характеристику щодо кількості суб'єктів господарювання у національній економіці та видів їхньої економічної діяльності. На початок 2022 року в Україні функціонувало 1956320 діючих суб'єктів господарювання, з них 18,96% приходилося на підприємства, а 81,04% – на підприємців фізичних осіб. Безпосередніх об'єктів нашого дослідження – промислових підприємств – на цей період нараховувалася 49059, що складало 13,2% від загальної кількості підприємств, які функціонували на території країни. Питома вага цього показника у загальній структурі підприємств вельми вагомою, її перевищила тільки частка підприємств у сфері оптової і роздрібною торгівлі та ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, що склала 26,2%. Проте, якщо врахувати параметри промислових підприємств за економічними та фінансовими показниками, кількісного складу виробничого персоналу, то вони, безсумнівно, займають передові позиції у суспільному виробництві.

Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності на початок 2022 року [26]

	Кількість суб'єктів господарювання					
	усього, одиниць	у % до загального показника	Підприємства		фізичні особи-підприємці	
			одиниць	у % до загального показника	одиниць	у % до загального показника
Усього	1956320	100,0	370906	100,0	1585414	100,0
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	70803	3,6	47753	12,9	23050	1,5
Промисловість	121787	6,2	49059	13,2	72728	4,6
Будівництво	56627	2,9	31500	8,5	25127	1,6
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	777419	39,7	97038	26,2	680381	42,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	94633	4,8	17619	4,8	77014	4,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	69775	3,6	7560	2,0	62215	3,9
Інформація та телекомунікації	284141	14,5	16384	4,4	267757	16,9
Фінансова та страхова діяльність	10643	0,6	4234	1,2	6409	0,4
Операції з нерухомим майном	94342	4,8	36093	9,7	58249	3,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	143210	7,3	29556	8,0	113654	7,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	54153	2,8	18587	5,0	35566	2,2
Освіта	17927	0,9	2682	0,7	15245	1,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	34574	1,8	7569	2,0	27005	1,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	15829	0,8	2264	0,6	13565	0,8
Надання інших видів послуг	110457	5,7	3008	0,8	107449	6,8

У науковій та навчальній літературі дуже часто виробничі підприємства визначаються як ланки, котрі забезпечують виготовлення товарів та надання послуг, або, як системи перетворення ресурсів у продукцію певної кількості, якості, з цінами, які б забезпечували покриття витрат і отримання прибутків. Зрозуміло, що представлені дефініції є вельми «стислими» і характеризують, по суті, тільки цільове призначення виробничої одиниці. При цьому вони не враховують зміни глобальної цільової функції виробництва. Так, за умов індустріальної епохи головним орієнтиром функціонування економіки було виробництво все більшої кількості товарів та послуг кожного виду, необхідних для задоволення суспільних потреб. І, виходячи з цього, найважливішим завданням управління підприємством було визначення обсягів виробництва продукції котрі б забезпечували ефективність його діяльності. У постіндустріальному суспільстві цільовим «маяком» виробництва стає постійне вдосконалення товарної лінії, розробка та створення нових видів товарів та послуг, тобто, виробництва якісно різних економічних благ. Відповідно, на перше місце виходять не кількісні характеристики підприємницької діяльності, а якісні показники виробництва продукції та наявність унікальних елементів у ресурсних благах. За цих умов виробничі ланки перетворюються у більш складні, з інноваційною складовою, формування.

В сучасній реальній дійсності підприємство – це складний інфраструктурний елемент економічної системи. За умов розвитку ринкових відносин, конкуренції, маркетингу, реклами, тощо, механізми функціонування підприємств ускладнюються, а кількість їхніх функцій збільшується. Окрім традиційних, виробничої та відтворювальної, все більшого значення отримують соціальна функція та функція формування нових потреб і тенденцій у споживанні населення. Соціальна функція є дуже важливою, оскільки сприяє адаптації людей до сумісної праці, інтеграції в трудовий колектив, що обумовлює зменшення для кожного працівника індивідуальних проблем та ризиків. Саме на підприємствах формуються поведінкові особливості індивідів, навички критичного переосмислення суспільних явищ та визначення переваг у прийнятті тих чи інших виборчих рішень,

ідеологічних поглядів, що, в кінцевому підсумку значно впливає на державний устрій та соціально-економічний розвиток суспільства.

Що стосується другої функції, то вона, по суті, забезпечує процес формування споживчої поведінки у покупців, появлення стійких, суб'єктивних переваг у споживанні певних товарів. Товаровиробники, знаходячись у жорсткому конкурентному середовищі (особливо це стосується монополістичної конкуренції), використовують добутки маркетингових концепцій щодо просування товару та, завдяки рекламі у всіх формах її прояву, активно впливають на встановлення у індивідів споживчого вибору. В той же час, у реальному житті, комерційна пропаганда виробленої продукції з метою її реалізації та отримання прибутку не завжди базується на чесних методах реклами, не враховує ступінь користі або шкоди від споживання цих товарів для покупців, залишаючи «в тіні» твердження що смачно не означає корисно. Саме тому виконання функції формування нових потреб і тенденцій у споживанні населення потребує посиленого контролю з боку державних органів, використання ними різного роду штрафних санкцій, антиреклами, створення таких умов, за яких підприємці будуть чітко розуміти необхідність при організації виробництва товарів орієнтуватися на науково-обґрунтовану фахівцями структуру споживання, націлену на збереження здоров'я людей, здоровий спосіб їхнього життя.

Зміни, що відбуваються у поведінці виробничих ланок у розвинутому ринковому середовищі, обумовлюють необхідність дещо іншого розуміння поняття «результативність діяльності», зміни поглядів на принципи комерційного розрахунку, оцінки ефективності діяльності усього підприємства та його структурних підрозділів, тобто, мова йде про відхід від абсолютизації вартісних показників (прибутку, виручки від реалізації продукції) як єдиних цільових орієнтирів при прийнятті економічних, фінансових, управлінських рішень господарюючими суб'єктами.

Поступово зростаюче значення набуває усвідомлення того, що кінцеві результати діяльності виробничих ланок у значній мірі залежать від злагодженості, співпаданні індивідуальних, колективних і суспільних інтересів (економічного

та неекономічного характеру). Якщо між видами інтересів виникають розбіжності, суперечності, то їхні носії, у разі несвоєчасного прийняття необхідних заходів, можуть нести певні втрати, і, навпаки. Наприклад, деякі робітники у силу релігійних, сімейних або інших обставин не можуть працювати по суботам. У професійно грамотного управлінця завжди є варіанти ліквідації протиріччя між індивідуальними та колективними інтересами шляхом зміни графіків роботи, робочого місця робітників, надання відпусток, тощо.

Більш складною є ситуація з розбіжностями у економічних інтересах, котрі вийшли за межі підприємства. Припустимо, що індивідуальні економічні інтереси робітників у отриманні бажаного збільшення заробітної плати повністю співпали з колективним економічним інтересом щодо отримання певної величини прибутку. Проте, ці два види внутрішніх інтересів у сукупності можуть не корегуватися з суспільними інтересами, оскільки, у цьому випадку, грошові доходи підприємства були отримані внаслідок не виправданої економії на придбання необхідного обладнання для проведення природоохоронних заходів. Як результат, усі працівники підприємства пізніше та опосередковано понесуть економічні втрати (проживання в екологічно забрудненій місцевості збільшує хвороби та додаткові витрати на лікування та ліки, і вони можуть значно перевищувати збільшення зарплати та різного роду доплат). Суспільство ж понесе як прямі втрати, котрі будуть пов'язані з додатковими бюджетними витратами на не заплановані екологічні заходи, так і опосередковані втрати, які стануть результатом зниження якості життя та здоров'я населення регіону, і це буде супроводжуватися збільшенням різного роду державних субсидій, виплат, тощо.

Все більшого значення в розробці теоретичних засад щодо організації діяльності підприємств має врахування впливу макроекономічного (зовнішнього) середовища на всі аспекти їхнього функціонування. Вплив державних регулятивних заходів та інших чинників на діяльність первинних ланок суспільного виробництва представлено в абстрактно-логічній схемі (рис 1).

В представленій схемі виділено шість головних складових, які, на наш погляд, здійснюють найбільш суттєвий вплив на функціонування підприємницьких

структур. Серед них визначальну роль відіграє держава, яка, створюючи законодавчу базу щодо організації ринкових відносин, тобто, «правил гри» в економіці країни, прямо та опосередковано, через інші складові, впливає на діяльність виробничих підприємств.

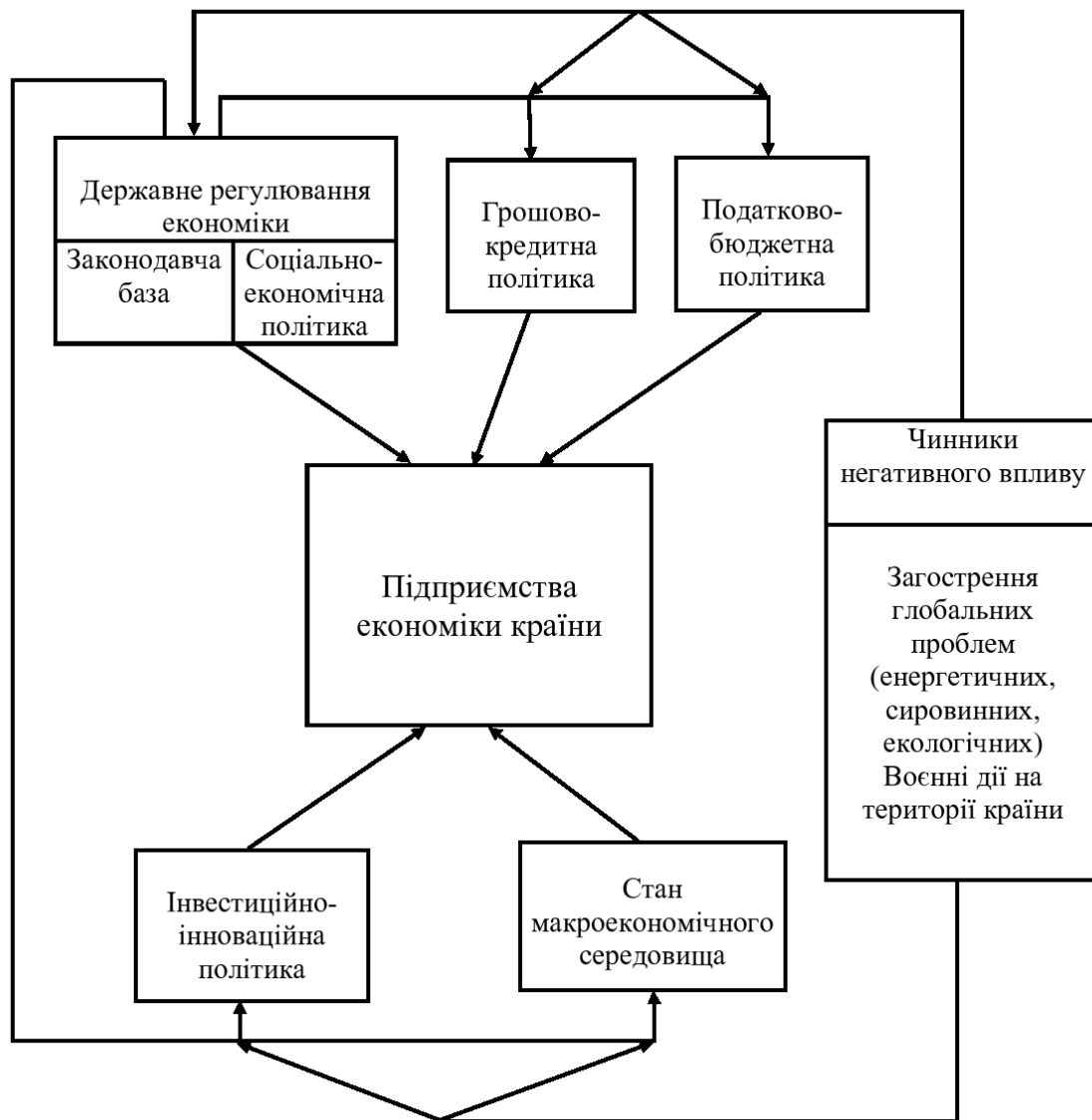

Рис. 1. Вплив державних регуляторних заходів та інших чинників на діяльність підприємств національного господарства країни

Доцільно відмітити, що зростання ролі держави в управлінні підприємствами на сучасному етапі розвитку економіки обумовлено наступним. Якщо в період досконалої конкуренції основним мотиватором дій виробничих ланок була ціна, то тепер, за умов недосконалої конкуренції та відкритості економік, підприємства

являють собою складні формування, що мають свою структуру специфіку, масштаби, матеріально-технічну основу, ступінь інноваційної націленості, кадровий потенціал, тощо. А, значить, і різну кількість індикаторів, на які у своїй діяльності реагують ці складні організми.

Виходячи з зазначеного, формування ефективної соціально-економічної політики також ускладнюється та повинно ґрунтуватися на надійній інформаційній основі, враховувати потенціальні можливості бюджетно-податкової та грошово-кредитної політик, існуючи взаємозв'язки та взаємозалежності між мікро-, макро- та мегарівнями, які склалися в економіці країни на даний період часу. Неповинна залишатися поза увагою і прогнозна оцінка ресурсних та техніко-технологічних можливостей реагування підприємств на ті чи інші державні рішення та заходи.

Важливою складовою державного регулювання є створення законодавчої бази організації діяльності усіх суб'єктів господарювання. При цьому справедливо відмітити, що за роки незалежності України вже створена досить вагома правова основа щодо функціонування виробничих структур [5], у якій закладено можливості поступової переорієнтації промислової політики з так званого вертикального на горизонтальний рівень у контексті використання значного практичного досвіду країн Європейського Союзу. Проте, на жаль, не дивлячись на постійні доповнення та уточнення введених в дію правових документів, вони все ж не завжди встигають за новими вимогами реальної економіки. Існує також недостатня урегульованість багатьох законодавчих актів, які забезпечують підґрунтя для створення промислової політики країни, тобто, вони інколи містять суперечливі положення та не «стикуються» між собою. Все це, звісно, стримує динамізм розвитку виробничих структур.

Грошово-кредитна (монетарна) політика виступає важливим інструментом реалізації соціально-економічної політики держави і полягає в регулюванні обсягу грошової пропозиції та кредитної діяльності з метою досягнення макроекономічної рівноваги у національному господарстві за умов повної зайнятості, відсутності інфляції та зростання ВВП. Головним суб'єктом монетарної політики

в будь-якій ринковій країні є центральний банк (перший рівень банківської системи), прерогативою якого є грошова емісія та регулювання грошово-кредитної діяльності комерційних банків (другого рівня банківської системи) за допомогою використання певних методів (операцій на відкритому рівні, змін рівня норми резервування та визначення рівня облікової ставки). Використання цих методів, в умовах ефективно діючої дворівневої банківської системи, дозволяє забезпечувати стійку основу для сталого розвитку економіки країни.

У контексті досліджуваної проблеми щодо вдосконалення організації функціонування промислових підприємств, аналіз грошово-кредитної політики доцільно зосередити на двох аспектах. По-перше, розглянути діяльність центрального банку України у організації грошового обігу під кутом зору регулювання інфляційних процесів в економіці країни. Даний аспект є дуже важливим, оскільки за умов інфляції, яка вийшла за допустиму, незагрозливу для економіки, науково-обґрунтовану вченими межу (приблизно 5-6% зростання рівня цін), починаються «перекоси» у діяльності підприємств, а саме, знижується мотивація виробничих ланок до інвестування довгострокових програм, оскільки вони стають ризикованими. Це обумовлено тим, що прибутки, які очікують отримати підприємці у поточних цінах, за інфляційних умов, через певний період часу, можуть зменшитися у реальному вимірі. Інфляція знецінює фінансові активи, починається так звана «матеріалізація грошей», вкладання їх у товарно-матеріальні ресурси. При цьому їхні запаси можуть значно перевищувати майбутні виробничі потреби, тому вони з часом стають не потрібними або морально застарілими. Також зростання рівня цін негативно впливає на реальні доходи працівників, що ускладнює процеси розширеного відтворення робочої сили. По-друге, визначити стан стійкості сучасної банківської системи у напрямку можливостей комерційних банків забезпечувати кредитами виробничі потреби підприємств.

Перший аспект. В Україні дворівнева банківська система була створена у 1991 році відповідно [29; 30] на тлі однорівневої банківської системи, яка існувала у попередній адміністративно-командній економіці. Необхідно відмітити, що з моменту свого створення НБУ велику увагу приділяв реалізації іманентно

присутнього центральному банку монопольного права на випуск грошей в обіг. Емісійна функція завжди вважалась і вважається однією з найбільш складних у діяльності центрального банку, оскільки вельми важно збалансувати обсяг емісії грошей з результативними показниками діяльності суспільного виробництва, тобто, дотриматися вимог закону грошового обігу, які віддзеркалені у відомому рівнянні І. Фішера : $MV = PQ$, де M – маса грошей в обігу; V – середня швидкість обігу грошей; P – середній рівень цін на товари та послуги; Q – кількість товарів та послуг, представлених на ринку.

Необхідно зазначити, що суттєвий дисбаланс між грошовим та товарними ринками в Україні фіксувався з початку ринкових перетворень до грошової реформи 1996 року, коли в обіг була введена гривня. У цей період найважчими були 1992, 1993, 1994 роки, коли гіперінфляція в Україні становила відповідно 2100, 10260 та 500%. Серед її причин головними були наступні: 1) деформована економіка, в промисловості якій значна частка приходилася на ВПК (на початок 90-х років вона доходила до 40%), що не сприяло зменшенню дефіциту споживчих товарів для населення; 2) високий рівень монополізації виробництва, та, як наслідок, можливості монополістам підвищувати ціни; 3) значні непродуктивні витрати уряду на підтримку неефективно працюючих деяких промислових підприємств зокрема та вугільну галузь в цілому; 4) підвищення цін на російські енергоносії. Так, тільки за 1992 рік ціни на нафту, газ, нафтопродукти зросли в 300 разів [15]. До цих причин підвищення рівня цін необхідно додати дію механізму інфляційних очікувань, внаслідок якого відбулося підвищення споживчого попиту в результаті купівлі індивідами товарів «про запас», щоб захистити доходи від зростання майбутньої інфляції. Така поведінка споживачів збільшувала товарний дефіцит і, як наслідок, обумовлювала підвищення рівня цін.

Грошова реформа, вдалі антиінфляційні заходи, подолання стагнації у суспільному виробництві, позитивно вплинули на інфляційні процеси, перевели їх у русло керованих. Динаміка поведінки індексів споживчих цін з 2000 по 2023 рр. представлено на рис. 2.

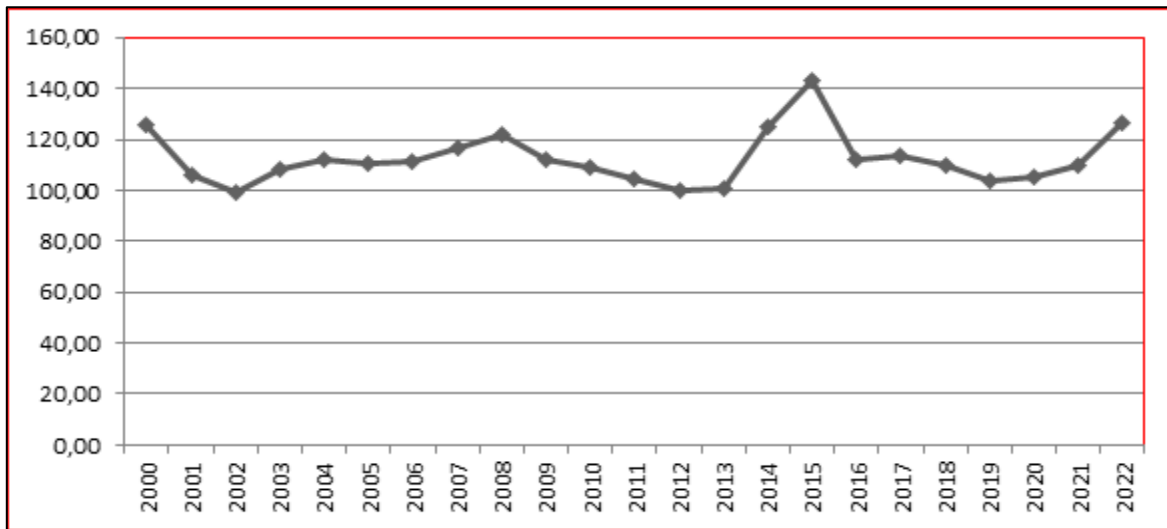

Рис. 2. Індекс споживчих цін в Україні за 2000-2022 рр.

Побудовано авторами за даними [26]

Так, у 2001, 2002, 2003, 2004 роках ВВП збільшувався відповідно на 9,2%, 5,0%, 9,3%, та 12,0%. У ці ж роки інфляція становила 6,1%, -0,6 %, 8,2% та 12,3%.

В той же час, з точки зору вияву передумов інфляції, заслуговує на увагу аналіз змін абсолютних показників грошової бази та грошової маси, що наочно покаже, як необґрунтоване їхнє збільшення веде до зростання рівня цін.

Так, за 2003 рік грошова база становила 40,1 млрд грн при плані у 35-37 млрд грн, а грошова маса склала 95 млрд грн при запланованих 72-78 млрд грн [39, с. 364]. Такі зміни планових даних призвели до того, що вже в наступному 2004 році фактична інфляція склала, як вже відмічено вище, 12,3% при запланованих на рік 6-7 %.

Не дивлячись на хвилеподібну, з невеликою амплітудою коливань, конфігурацію річних рівнів цін, можна, в цілому, відмітити загальну позитивну тенденцію змін у параметрах ВВП та цін, яка була притаманна українській економіці до 2014 року. В цей період почалося військове вторгнення країни-агресора на сході України, що потребувало значних додаткових бюджетних витрат на оборону нашої країни, загострилися проблеми ресурсного забезпечення українських підприємств, і все це призвело до підвищення рівнів цін у національному господарстві. Інфляція у 2014 році склала 24,9%, а у 2015 році вже дійшла до рівня 43,3% відсотка. У 2016-2020 рр. коливання рівня цін були відносно

незначними (відносно 12,4%, 13,7%, 9,8%, 4,1%, 5,0%, 10,0%). Проте, у воєнний, 2022 рік відбулося загострення інфляційних процесів і темп інфляції споживчих цін склав 26,6%. За прогнозними даними НБУ в 2023 році він становитиме 18,7% [24].

Підводячи підсумок аналізу діяльності НБУ у сфері грошового обігу не можна відмітити існуючий негативний вплив зовнішніх, суб'єктивних чинників на якість рішень центрального банку. До них слід віднести спроби, не завжди професійного уряду втручатися в діяльність НБУ, порушувати монопольне право банку на емісію грошей, підпорядковувати його дії певним політичним поглядам та фінансовим інтересам олігархів. Не випадково, НБУ при виконанні емісійної функції інколи відходить від виконання вимог закону грошового обігу. Так, у 2020 році грошова маса зросла на 28,7% (замість запланованих 25,4%), а грошовий агрегат М0 (готівкові гроші поза банками) на 31,2%. І це зростання відбулося на тлі падіння виробництва на 4% та, за розрахунками фахівців, незмінній швидкості руху грошей. Таке ж явище спостерігалось у 2021 році. В цей рік НБУ збільшив план зростання грошової маси з 13,3% до 16,7%, а грошової бази – до 18,2% [25].

Другий аспект. Безперервний, балансований розвиток промислових підприємств є неможливим без задоволення виробничих потреб у позичкових коштах, котрі обумовлені як об'єктивними обставинами (галузевою належністю, характером виробничого процесу, розбіжністю періодів грошових витрат суб'єктів господарювання та надходженням коштів від реалізації продукції та послуг), так і причинами суб'єктивного характеру (недосконалою організацією виробництва та логістичних процесів, прорахунками у плануванні, тощо).

Розвинуті кредитні відносини між фінансовими закладами та підприємствами передбачають використання різноманітних форм кредитування, що використовуються в залежності від конкретних виробничих потреб. Основними об'єктами короткострокового кредитування в оборотні кошти виступають виробничі запаси (сировина, матеріали, запчастини та інструменти, паливо), готова продукція і товари, платіжні та розрахункові операції з постачальниками й покупцями.

Об'єктом середньострокового та довгострокового кредитування є капітальні вкладення, перш за все, пов'язані з технічним переозброєнням, придбанням нової техніки, удосконаленням технологій та інших інноваційних нововведень.

Головним джерелом забезпечення промислових підприємств необхідними грошовими ресурсами виступає банківський кредит, який видається комерційними банками. Банківські кредити комерційних банків, об'єктом яких виступає грошовий капітал, що передається позичальнику на умовах платності та терміну повернення, відіграють величезну роль у ефективній організації діяльності підприємств. Особливого значення кредити комерційних банків набувають у період порушення макроекономічної рівноваги у межах національного господарства та прояву стагнаційних процесів у суспільному виробництві, коли сукупний попит на вироблені товари і послуги зменшується та, відповідно, зменшуються і реальні грошові доходи підприємств від обсягів продаж. Комерційні банки, володіючи значними кредитними ресурсами (власними та залученими від суб'єктів господарювання, населення) дають можливість реагувати на цю ситуацію та, в певній мірі, задовольняти зростаючий попит виробничих ланок у грошових коштах. Кредитні відносини між фінансовими установами та підприємствами активізуються, що, звісно, позитивно впливає на безперервність виробничої діяльності реального сектору економіки. Зрозуміло, що це може відбуватися тільки за умов дієвої, науково-обґрунтованої, системної грошово-кредитної політики НБУ та стійкості банківської системи країни.

Відомо, що у діяльності комерційних банків України з 2014 року (розпочалося військове вторгнення країни-агресора на сході нашої країни) почали проявлятися кризові явища. Виходячи з цього, НБУ почав проводити санацію другого рівня банківської системи. Першим проявом оздоровчої політики стало кількісне зменшення комерційних банків. Так, у 2014 р. їх нараховувалося 180, на кінець 2018 р. – 77, у 2020 р. – 74, а на початок 2022 р. у вітчизняній економіці вже функціонувало 67 комерційних банків. Якщо не враховувати деяких негативних потрясінь, пов'язаних з тривалим (і не завжди повним) поверненням депозитних коштів домогосподарствам, то, в цілому, проведена санація призвела до позитивних

зрушень у банківському секторі. Наприклад, у 2017 році збитки по всій банківській системі склали 20 млрд грн, однак, вже 2018 рік всі банки закінчили з прибутками у 21,7 млрд грн [25].

Банківську систему значно зміцнило збільшення золотовалютних резервів (золота і іноземної валюти) та активізація НБУ щодо підвищення стійкості та безпеки банківської системи через посилення контролю за виконанням встановлених нормативів. З метою зміцнення банківського сектору, значна увага була приділена обґрунтуванню розміру мінімального статутного капіталу на період реєстрації комерційного банку, в результаті його мінімальний розмір затверджено у 500 млн грн. До вже працюючих банків використали, і це правильно, дещо інший підхід. На початок 2019 року статутний капітал повинен був збільшитися до 450 млн грн.; а вже у 2024 році він повинен скласти 500 млн грн, статутний капітал складає основу власного капіталу. У законодавчій базі НБУ чітко визначено, що значення нормативу мінімального розвитку власного капіталу повинно становити в будь-який час не менше мінімального розміру статутного капіталу [25].

Важливим нормативом, виконання якого забезпечує банку здатність покривати збитки у разі непередбачених обставин є норматив обсягу регуляторного капіталу. Регулятивний капітал є сумою основного та додаткового капіталу з вирахуванням відвернень. До складу основного капіталу відноситься фактично сплачений зареєстрований статутний капітал, додаткові внески акціонерів у статутний капітал, фінансова допомога акціонерів банку тощо. Додатковий капітал включає результати переоцінки основних засобів та результатів поточного та звітного року (прибутку). До відвернень відносяться балансова вартість акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком, сума вкладень в капітал дочірніх установ, балансова вартість акцій власної емісії та інше. В Україні склад регулятивного капіталу регламентується Інструкцією «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні», затвердженою постановою Правління Національного банку України [14].

З точки зору загальної оцінки досягнутого рівня фінансової стійкості та стабільності другого рівня української банківської системи, можливостей захисту

коштів вкладників, важливе місце має аналіз змін обсягів регуляторних капіталів найбільших державних комерційних банків, а саме АТ КБ «Приватбанку», АТ «Ощадбанку», АТ «Укрсиббанку», АТ «Укрексімбанку». За довоєнні роки (2019-2021 рр.) динаміка змін у вищезазначеному показнику представлено на рис. 3.

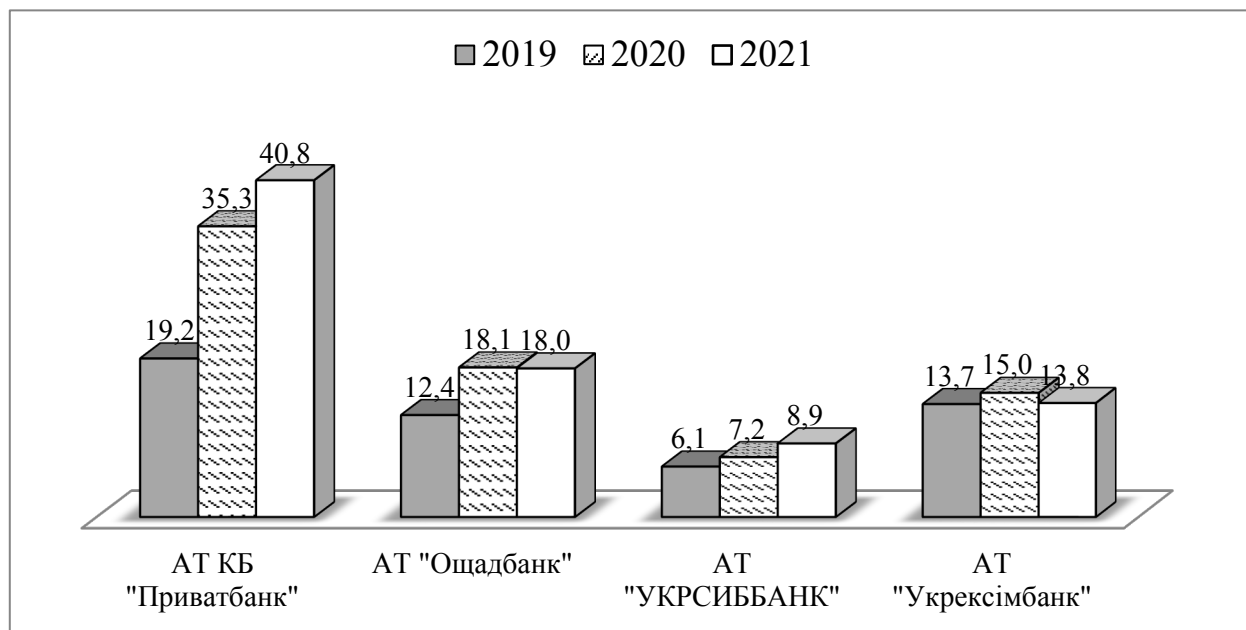

Рис. 3. Регулятивний капітал найбільших комерційних банків України, млрд. грн.

Побудовано авторами за даними [10].

На діаграмі, представленій на рис. 3, наочно видно, що регулятивний капітал у всіх зазначених комерційних банків мав позитивну тенденцію до зростання та проблем з виконанням встановленого НБУ нормативу у 200 млн грн у них не було. Проте порівняльна характеристика між ними за обсягами регулятивного капіталу та темпами його зростання (у розрахунку до попереднього року) дозволяє віддати перше місце АТ КБ «Приватбанку» не тільки за обсягами регулятивного капіталу, а й за темпами його зростання. У 2020 р. темп зростання склав 183,4% , а у 2021 році – 115,84%, тоді як у АТ «Ощадбанк» ці показники склали відповідно 146% та 99%. До того ж обсяги регулятивного капіталу АТ КБ «Приватбанку» в абсолютних величинах були значно вище ніж у АТ «Ощадбанк»: у 2019 році в 1,5 рази, у 2020 році в 1,95 рази, у 2021 році в 2,26 рази. У АТ «Укрсиббанк» зростали на 18,61% і 22,98% відповідно у 2020 та 2021 роках.

Регулятивний капітал АТ «Укресімбанку» збільшився на 9,91% у 2020 році та зменшився на 8,21% у 2021 році. В цілому ж за цей період регулятивний капітал, хоча і не суттєво збільшився з 13,7 млрд грн до 13,8 млрд грн

В той же час серед деяких, значно менших, ніж зазначені, комерційних банків є певні труднощі з виконанням нормативних вимог. До них відносяться, наприклад: АТ «БТА БАНК», «БАНК ФОРВАРД», «АЛЬПАРІ БАНК». Це, звісно, вимагає посиленої уваги з боку Національного банку до розробки санаційних заходів щодо покращення їхнього стану.

НБУ, наприкінці 2022 року, оцінюючи стан комерційних банків, відмітив, що більшість з них ще має запас капіталу понад мінімальні вимоги. Проте, за думкою Національного банку, цей надлишковий буфер поступово зникатиме, а деякі фінансові установи вже порушують мінімальні вимоги до достатності регулятивного капіталу. Зараз НБУ не застосовує заходів впливу за порушення нормативних вимог до капіталу, якщо вони викликані наслідками війни. Режим послаблень зберігатиметься тривалий час, за який банкам можливо буде виправити ситуацію. Ті ж банки, що є операційно збитковими, будуть залишатися під контролем регулятора, до них можуть застосовуватися обмеження для збереження інтересів вкладників. Національний банк підтвердив намір протягом 2023 року провести оцінку стійкості банків для з'ясування та потвердження коректності відображення якості кредитного портфеля достатності формування резервів та оцінки реального розміру регулятивного капіталу. За результатами такої оцінки буде визначено перехідний період для відновлення капіталу до мінімальних регуляторних значень. Більшість банків зможуть відновити капітал завдяки майбутнім прибуткам, проте низка банків, ймовірно, потребуватиме підтримки акціонерів [12].

Грунтовну, узагальнену характеристику, щодо стану фінансової стабільності комерційних банків представлено у Меморандумі про економічну та фінансову політику. У цьому документі зазначено, що банки увійшли у війну добре капіталізованими та ліквідними завдяки значному прогресу, досягнутому в очищенні банківської системи з 2014 року. Незважаючи на серйозні наслідки війни, майже 90 % банківських відділень продовжують працювати, послуги онлайн-банкінгу

повністю доступні для всіх клієнтів, які мають доступ до Інтернету, система безготівкових платежів функціонує в нормальному режимі, а ліквідність більшості банків відновилася. В умовах воєнного стану було відкликано ліцензії у чотирьох невеликих банків (близько 2,8% активів системи станом на 1 січня 2022 року, два з яких є державними банками країни-агресора, з причин, переважно не пов'язаних з економічними наслідками війни. Те, що фінансовий сектор зміг продовжити роботу, частково зумовлено низкою екстрених заходів, які були вжиті для збереження фінансової стабільності. Серед них: призупинення застосування заходів впливу до банків за спричинені війною порушення пруденційних нормативів капіталу ліквідності кредитного ризику; звільнення від перекваліфікації за кредитним ризиком кредитів, реструктуризованих в період воєнного стану; відтермінування проведення аудиторських перевірок фінансової звітності банків та скасування проведення у 2022 році регулярних стрес-тестувань банків та ін. [20].

Необхідно зазначити, що розвиток кредитних відносин в країні залежить не тільки від загальної стійкості банківської системи та представників її другого рівня – комерційних банків. Велике значення має і стан фінансово-господарської діяльності позичальників, у даному випадку – промислових підприємств. Останні, у тяжкий воєнний період, у силу об'єктивних причин, попали у хвилю нестабільності, потерпають від втрат та втрачають потенційні можливості виробництва.

Зараз рівень промислового виробництва залишається нижчим за довоєнні показники. Підприємства, очікуючи подальшого скорочення обсягів своєї діяльності, поступово зменшують потреби у запозичених коштах. При цьому попиту на довгострокові кредитні ресурси майже немає. Через «пригнічений попит» формування резервів під понесені та очікувані кредитні ризики корпоративний кредитний портфель банківського сектору зменшується. Так, у червні 2022 року чистий гривневий корпоративний кредитний портфель скоротився на 7%, а валовий – майже на 3%. Комерційні банки з лютого 2022 року відобразили втрати в розмірі 9% працюючих кредитів. За даними НБУ, ще близько 15% портфеля (при збереженні поточних умов), матимуть значні труднощі з обслуговуванням [12].

З метою підтримання реального сектору економіки під час війни все більшу роль у кредитуванні виробничих ланок повинні відігравати державні програми. У зв'язку з цим, заслуговує на схвалення те, що у 2022 році розширено та спрощено умови отримання кредитів для бізнесу за Державною програмою «Доступні кредити 5-7-9%». Спочатку воєнного стану укладено 17359 кредитних договорів на загальну суму 72,24 млрд грн. У рамках підтримки мікро-, малого та середнього бізнесу активно використовується механізм державних гарантій на портфельній основі. З початку воєнного стану укладено 12421 кредитний договір на загальну суму 47,04 млрд. гривень [22].

Податково-бюджетна (фіскальна) політика, як і грошово-кредитна, «відштовхується» та в певній мірі детермінується соціально-економічною політикою держави. В той же час, вона, через реалізацію напрямів стимулювання діяльності виробничих підприємств, використання так званих «автоматичних стабілізаторів», забезпечує матеріальну основу досягнення загальнодержавних соціально-економічних цілей тактичного та стратегічного порядку (див. рис. 1).

У стислому вигляді податково-бюджетну політику можна охарактеризувати як сутність централізованих фінансових заходів у сферах оподаткування та державного бюджету щодо стягнення податків і формування та регулювання бюджетних доходів та видатків з метою забезпечення збалансованого, стійкого розвитку національної економіки.

За роки незалежності України податкова бюджетна політика поступово вдосконалювалася у напрямі посилення впливу на фінансовий потенціал країни, підвищення фіскальної та стимулюючої ролі податків у забезпеченні сталого, збалансованого розвитку вітчизняної економіки. За узагальненими статистичними даними довоєнного періоду податкові надходження у структурі доходної частини бюджету складала 70-80%, а то й більше.

У складний воєнний період, на 1.01.2023 року, у доходах державного кошторису питома вага податкових надходжень склала 53,14%, у абсолютному виразі це 949764,4 млн. грн. Що ж стосується податків на прибуток підприємств, то їх частка у загальних податкових надходженнях становила лише 12,3%, що

склало 117049,9 млн грн [8]. Зрозуміло, що зменшення обсягів даного важливого показника, який у даному випадку віддзеркалює зниження рівня ділової активності підприємств, є не тільки результатом руйнівних дій воєнного агресора на нашій території, а й тим, що в Україні до сих пір не в повній мірі використано можливості фіскального потенціалу та податкового контролю, не подолано існування корумпованості у податкових відносинах та елементи «тінізації» національного господарства.

Особливо важливим, на наш погляд, є те, що не до кінця, з точки зору отримання максимальної віддачі від підприємницької діяльності, визначено загальний, оптимальний для української економіки, рівень оподаткування бізнесу.

В той же час, не можна не відмітити, що урядовці, підводячи підсумок своєї діяльності у 2022 році, зазначили, що в умовах воєнного стану вже було вжито деякі заходи щодо поліпшення податкового тиску, а саме відбулося зниження податкових ставок, відтермінування платежів для тих, хто не здатен платити, послаблення адміністративних вимог і перехід на спрощену систему оподаткування [20].

Вагоме значення для характеристики бюджетно-податкової політики в Україні має аналіз результатів виконання дохідної та витратної частин державного бюджету, а також рівня його дефіцитності у 2017-2022 рр. (табл. 2).

Таблиця 2

Виконання державного бюджету 2017-2022 рр. [7]

Рік	Доходи		Витрати		Дефіцит держбюджету	
	млрд грн	% до ВВП	млрд грн	% до ВВП	млрд грн	% до ВВП
2017	793,3	26,59	839,2	28,13	47,9	1,60
2018	928,1	26,08	985,8	27,70	59,3	1,70
2019	998,3	25,12	1072,9	26,99	81,0	2,00
2020	1076,0	25,66	1288,0	30,71	217,6	5,18
2021	1296,8	23,75	1490,3	27,30	197,9	3,63
2022	1787,40	-	2705,4	-	914,7	-

Наведені статистичні дані за період, що аналізується, фіксують і з року в рік перевищення витрат бюджету над його доходами. На підставі цього можна стверджувати, що в нашій країні системно застосовується практика бюджетного дефіциту. Важливо відмітити, що такий підхід до формування державного кошторису є вельми розповсюдженим у багатьох країнах світу і не несе великого потрясіння для економік, якщо отриманий рівень дефіцитності не перевищує встановлену граничну межу безпеки. У Бюджетному кодексі України граничний рівень дефіцитності бюджету встановлено у 3% до номінального ВВП поточного року [4].

Здійснені розрахунки показують, що у 2017-2019 рр. рівень дефіцитності бюджету не перетинав законодавчо встановлену граничну межу та відповідно встановив 1,6%, 1,7% та 2,0%. У 2020 році обсяг дефіциту склав 217,6 млрд грн, що у 2,69 рази більше, ніж у попередньому 2019 році, а відношення дефіциту бюджету до ВВП склало 5,18%. Таке погіршення наведених показників стало результатом суттєвого зменшення суспільного виробництва на 40%, серед причин якого необхідно назвати пандемію зі своїми негативними наслідками та урядові помилки щодо управління економічними процесами в Україні.

У 2021 році обсяг дефіциту бюджету та показник його дефіцитності дещо зменшилися у порівнянні з 2020 роком та склали відповідно 197,9 млрд грн і 3,69%. Проте війна зруйнувала усі економічні зв'язки у національному господарстві, вельми негативно вплинула на всю економічну діяльність суб'єктів господарювання та обумовила значне збільшення витрат на воєнні потреби. Дефіцит державного кошторису у 2022 році порівняно з 2021 роком зріс у 4,62 рази та склав 914,7 млрд грн, збільшився і показник рівня дефіцитності бюджету.

Зрозуміло, що таке становище обумовлює пошук джерел покриття нестачі коштів. За складних умов війни усі традиційні джерела покращення фінансового стану державного бюджету, такі як податкові надходження від зростання економіки, додаткова емісія грошей, зовнішні та внутрішні запозичення, набувають певну специфіку, яка потребує значної наукової розробки підходів до їхнього використання під кутом зору зменшення усіх складових боргових зобов'язань

держави. Доцільно активніше використовувати фінансування дефіциту бюджету з боку українських банків та інших фінансових установ та, в той же час, вельми важливо емісійне фінансування бюджетних витрат. Активне використання якого призвело, і це вже відмічалось раніше, до значного підвищення рівень цін у 2022 році.

Значним джерелом покриття нестачі бюджетних коштів у період війни все більше стає безоплатна допомога Україні з закордону. Не випадково, у Листі про наміри, який був направлений Україною Міжнародному валютному фонду 8.12.2022 р., було зроблено акцент на важливість зарубіжної фінансової підтримки для підтримання макроекономічної стабільності національного господарства [18].

Інвестиційно-інноваційна політика держави, за умов її ґрунтовності та націленості на сталий економічний розвиток, є важливим чинником впливу на всі сфери діяльності підприємств. Саме активізація капітальних вкладень зі значною інноваційною складовою у виробничий сектор економіки, і це вже підтверджено тривалим світовим досвідом господарювання передових країн, виводить промислові підприємства на новий рівень розвитку, сприяє вдосконаленню механізмів функціонування та підвищенню усіх соціально-економічних та фінансових показників.

Важливо визначити, що інвестиційно-інноваційній політиці в Україні завжди приділялася суттєва увага. Сьогодні ми вже маємо значне законодавче підґрунтя щодо регулювання державою інвестиційно-інноваційних потоків. Прийнято Господарський кодекс України [5], Закони України «Про інноваційну діяльність» [31] і «Про інвестиційну діяльність» [30] та деякі інші поточні постанови. Проте реалії складного процесу становлення розвинутих ринкових відносин в Україні постійно вимагають вдосконалення деяких правових положень та значного посилення державних зусиль у контексті активізації інвестиційно-інноваційної діяльності у національному господарстві, покращенні інвестиційного клімату та забезпеченні промисловим підприємствам більш комфортних умов для отримання кредитних ресурсів з метою здійснення науково-технічного переозброєння виробництва.

В певній мірі загальну характеристику розповсюдження інноваційного процесу в українській економіці дає показник частки кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси) в загальній кількості промислових підприємств за тривалий період часу (див. рис. 4).

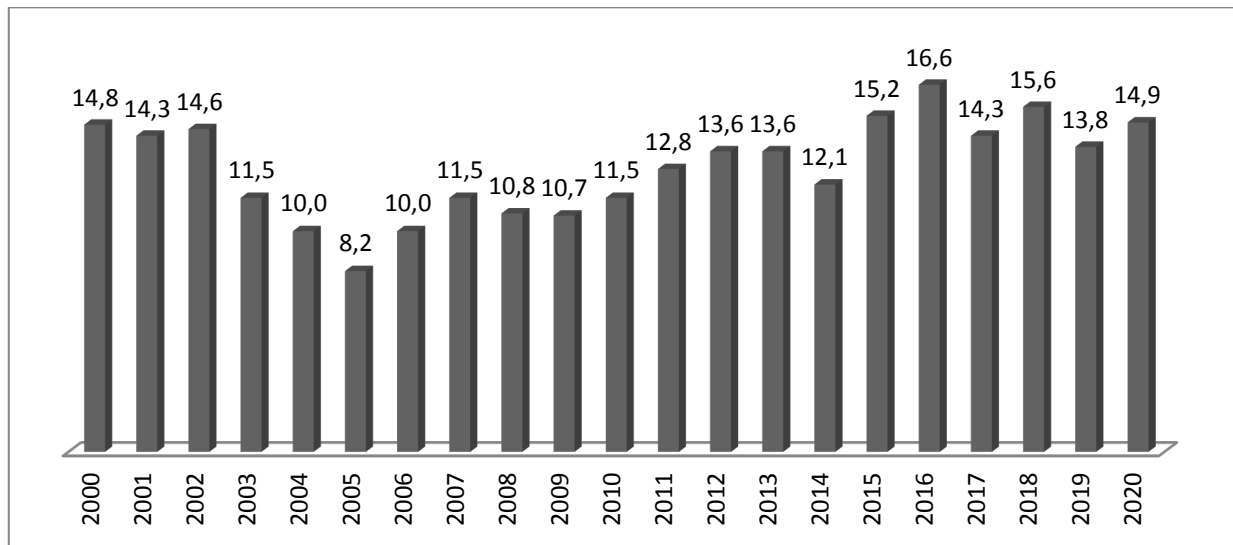

Рис. 4. Частка кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації в Україні, %

Побудовано авторами за даними [26]

Здійснений аналіз представлених в ній даних свідчить про послідовний, хоча і не динамічний, процес упровадження в український виробничий сектор елементів інноваційного розвитку. Частка підприємств, що втілювали інновації протягом двох десятиліть, коливалися переважно в межах 10-16 %. При цьому, і на цьому потрібно зробити наголос, зазначені зміни цього показнику в певній мірі знаходилися в залежності від стану макроекономічного середовища в країні в тому чи іншому році. Завдяки досягнутої інерції у розвитку промисловості, не дивлячись на початок воєнних дій на нашій території у 2014 році, частка кількості промислових підприємств з інноваційним впровадженням суттєво збільшилася у 2015 та 2016 роках. У 2015 році вона склала 15,2%, у 2016 році цей показник перевищив усі попередні його значення і становив 16,6%. Але потім частка кількості промислових підприємств з інноваційним провадженням трохи зменшилася і склала у 2017-2020 роках відповідно 14,3%, 15,6%, 13,8% та 14,9%.

Більш детальний аналіз проблеми інноваційної активності у промисловості дозволяють здійснити дані, що стосуються кількісної характеристики у проваджених у наведених роках видів інноваційної продукції та визначення її питомої ваги у загальному обсязі реалізованої продукції промислових підприємств (див. табл. 3).

Таблиця 3

Впровадження інноваційної продукції на промислових підприємствах [26]

Рік	Кількість упроваджених у звітному році видів інноваційної продукції (товарів, послуг), усього одиниць/	З них		Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) промислових підприємств, %/
		нових для ринку	упроваджених машин, обладнання	
2000	15323		631	9,4
2001	19484		610	6,8
2002	22847		520	7,0
2003	7416		710	5,6
2004	3978		769	5,8
2005	3152		657	6,5
2006	2408		786	6,7
2007	2526	881	881	6,7
2008	2446	840	758	5,9
2009	2685	719	641	4,8
2010	2408	606	663	3,8
2011	3238	900	897	3,8
2012	3403	672	942	3,3
2013	3138	640	809	3,3
2014	3661	540	1314	2,5
2015	3136	548	966	1,4
2016	4139	978	1305	...
2017	2387	477	751	0,7
2018	3843	968	920	0,8
2019	2148	418	760	1,3
2020	4066	691	647	1,9

По кількості упроваджених видів інноваційної продукції найбільш продуктивними були 2000 рік – 15323 од., у 2001 році – 19484 од., 2002 році – 22847 од., 2003 році – 7416 од. у наступні роки (з 2004 р. до 2020 р.) кількість інноваційної

продукції на промислових підприємствах була значно менше та коливалася у межах 3-4 тис. одиниць.

Що стосується кількості нових для ринку видів інноваційної продукції, то статистична інформація про них почала з'являтися тільки з 2007 року та всі наступні роки вона хвилеподібно змінювалася у діапазоні: мінімум 418 од. (2019 р.) та максимум 978 од. (2016 р.). Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої продукції промислових підприємств за всі роки не перевищувала показник у 9,4% (2000 р.). Особливо почав знижуватися цей показник з 2014 року у силу вище зазначених вже причин. Так, у 2015 році він склав 1,4%, у 2017 – 2018 роках відповідно 0,7% та 0,8%.

В цілому, виходячи з наведених статистичних даних, можна зробити висновок, що інновації не отримали суттєвого розповсюдження у діяльності промислових українських підприємств, а проблема інноваційного розвитку для вітчизняної економіки залишається вельми гострою.

Це було підтверджено нами у попередній праці, де було ретельно проаналізовано місце України за рівнем інноваційного розвитку у світовому господарстві. Аналіз динаміки Глобального індексу інновацій в Україні показав, що вітчизняна економіка знаходиться на 45 місці зі 131 країни, 39 місце – за людським капіталом та дослідженнями, 44 місце – за креативністю, 93 місце – за інституціями, 94 – за інфраструктурою, 99 – за ринковими показниками. В той же час, і на це не можна не звернути уваги, за результатами наукових досліджень та знань Україна має значно кращий результат та займає 25 місце серед країн світу. Дана обставина свідчить про значний науковий потенціал України, раціональне використання якого може забезпечити прискорення досягнення значних результатів інноваційного розвитку [35].

Економічні процеси та явища завжди знаходяться під впливом умов, у яких вони відбуваються. Особливо дане твердження торкається макросередовища, оскільки усі його численні складові знаходяться у тісній взаємозалежності, що, зрозуміло, значно ускладнює розуміння та врахування ступеню їхнього впливу як на діяльність мікро- та макроекономічних суб'єктів, так і життєдіяльність

усього суспільства в цілому. Таким чином, здійснення узагальненої оцінки стану макроекономічного рівня національної економіки завжди являє собою складний процес, що потребує використання різних інтегральних показників, економіко-математичних моделей та ґрунтовних теоретико-методологічних підходів.

Сучасна оцінка макроекономічного середовища в Україні до того ж вельми ускладнена затяжним характером війни країни-агресора на території України, значними втратами людського капіталу, масштабним руйнуванням підприємств, енергетичної інфраструктури, тощо. Однак, обсяги втрат економіки у разі об'єктивних причин (великі території воєнних дій, перебої у комунікативних системах) не завжди дають можливість державним управлінцям своєчасно отримувати оперативну інформацію щодо реального поточного стану вітчизняної економіки. Це, в певній мірі, пояснює деякі корегування місячних, квартальних та річних планових показників фінансово-економічного розвитку, що, на наш погляд, є виправданим у період війни.

В той же час, не дивлячись на вище зазначені труднощі у інформаційному полі, українські державні фінансові органи (НБУ, міністерство фінансів, державне статистичне управління) ведуть велику результативну роботу щодо об'єктивної оцінки положення у національному господарстві нашої країни, що є важливим для визначення ґрунтовних засад організації майбутньої продуктивної діяльності, визначення пріоритетів у розподілі витрат державного кошторису, розробки тактичних та стратегічних завдань.

В період повномасштабної війни, спричиненої країною-агресором, значно посилилась макроекономічна нестабільність економіки України. За прогнозними розрахунками НБУ у 2022 році ВВП скоротиться приблизно на третину, а у 2023 році буде зростати повільніше, ніж прогнозувалося до масових ракетних обстрілів. Дефіцит електроенергії призводить до простоїв в бізнесу, ускладнює логістику та продаж. В результаті виснажуються ресурси підприємств, знижуються їхня платоспроможність та посилюються різного роду ризики (ризики прибутковості та ліквідності, кредитні ризики). Нині ризики подальшого спаду виробництва є вищими, ніж ймовірність позитивних зрушень [12]. Тенденцію до зростання

мають і такі показники, як рівень інфляції та рівень безробіття. Міграція та внутрішнє переміщення охопило більше 14 млн. осіб. Знизилися реальні доходи українців, при цьому більше 20 % нашого населення опинилося за межею бідності.

За воєнних умов велике інформативне значення має показник індексу фінансового стресу (ІФС), який досить повно характеризує рівень напруги у фінансовому секторі країни (індекс набуває значення від 0 до 1, де 0 – повна відсутність напруги, а 1 – найвищий рівень стресу). Розрахунок ІФС для України НБУ здійснює на основі аналізу чотирьох сегментів фінансового ринку: банківського, корпоративного, державних цінних паперів і валютного, для кожного з яких розраховує окремий субіндекс. ІФС надає можливість порівняти поточний стан фінансової системи зі значенням за попередній періоди і підчас минулих криз, оцінити ефективність заходів, спрямованих на зниження системних ризиків.

Вторгнення країни-агресора у 2022 році спричинило різке підвищення значення ІФС. Зростали всі його складові, що свідчить про системний характер стресу для фінансового сектору України. Індекс фінансового стресу, за даними НБУ, протягом другого півріччя 2022 року залишався на досить високому рівні. Влітку це було зумовлено високими значеннями субіндексів державних цінних паперів напередодні реструктуризації єврооблігацій та банківського сектору через зростання відсоткових ставок. Останній сплеск значень ІФС відбувся внаслідок атак на енергетичну інфраструктуру в жовтні 2022 року [12].

Попри складнощі розвитку української економіки у воєнний період, не можна не відмітити, що у 2022 році фінансувалися всі пріоритетні видатки, вчасно та у повному обсязі: пенсії та соціальні виплати, зарплати медиків і вчителів, видатки на безпеку й оборону, охорону здоров'я, освіту. Своєчасно прийнято бюджет на 2023 рік (доходи державного бюджету склали – 1 трлн 329,3 млрд грн, видатки державного бюджету – 2 трлн. 640,2 млрд. грн, який передбачає спрямування на сектор безпеки і оборони 50% загального обсягу видатків [22]. Заслуговує на схвалення те, що у Меморандумі про економічну та фінансову політику, не дивлячись на складнощі у фінансуванні, чітко визначено стратегічний погляд на розв'язання проблем, пов'язаних з використанням джерел фінансування з метою

підтримки макроекономічної стабільності. Так, мова йде про комбіноване фінансування, що включатиме забезпечення незалежного зовнішнього фінансування і докладання узгоджених зусиль для мобілізації внутрішнього банківського фінансування з метою уникнення нашої залежності від емісійного фінансування у 2023 році [20].

У представленій абстрактно-логічній схемі окремо виділено чинники, які мають стихійний, форс-мажорний характер та справляють масштабний негативний вплив на функціонування національної економіки. Деякі з них (мова йде, перш за все, про війну в Україні, розпочату країною-агресором) можуть миттєво або за короткий період часу зруйнувати значну частину енергетичної та промислової інфраструктури, зменшити потенційні можливості підприємств, в негативному напрямку змінити їхній кількісний та якісний кадровий склад тощо. В результаті встановлена економічна рівновага у галузях та секторах національного господарства порушується, що стає перешкодою для сталого розвитку, загострюється проблема посилення економічної небезпеки.

Заслуговує на схвалення, що вже зараз державні органи активно здійснюють розрахунки прогнозів стану української економіки на час перемоги у війні з метою вироблення варіантів управління процесами ліквідації значних втрат від військового вторгнення країни-агресора. За оцінками НБУ за умов тривалої війни вітчизняна економіка буде характеризуватися наступним: «У разі реалізації сценарію із тривалим збереженням високих ризиків небезпеки перспективи відновлення економіки України наступного року суттєво погіршаться. Більш тривалий період пригніченого попиту, низької інвестиційної активності та логістичні обмеження будуть основними стримуючими факторами зростання ВВП. За таких умов повноцінне відновлення розпочнеться не раніше 2024 року. Слабкий споживчий попит стримуватиме інфляцію, проте вона залишатиметься високою через несприятливий вплив втрати експортного потенціалу на обмінний курс та високі інфляційні очікування». Зростання економіки у воєнний період становитиме лише 1,9 % у 2024 році – 2,5 % [40].

У якості підведення підсумків здійсненого дослідження доцільно зробити наступні висновки:

по-перше, сучасний розвиток людства відбувається у постіндустріальному просторі, котрий за змістом техніко-технологічних, соціально-економічних, екологічних та інших параметрів корінним чином відрізняється від попередньої, індустріальної епохи. Це обумовило появу нових концептуальних підходів до обґрунтування шляхів забезпечення стабільного теперішнього та майбутнього стану економічної системи. Вони знайшли віддзеркалення у концепціях сталого розвитку, котрі носять системний, комплексний характер та акцентують увагу на необхідності врахування взаємозв'язків і взаємовпливу усіх суб'єктно-об'єктних елементів та економічних відносин у національному господарстві. Виходячи з цього, аналіз проблеми організації ефективного функціонування промислових підприємств здійснювався у контексті сучасних теорій сталого економічного розвитку;

по-друге, у даній праці запропоновано розширити розуміння сутності виробничих підприємств, яка часто зводиться до визначення їх як систем перетворення ресурсів у продукцію визначеної кількості та за цінами, які б забезпечували покриття витрат та отримання прибутків. В сучасній дійсності підприємства все більше являють собою складні інфраструктурні формування економіки, а цільовими орієнтирами виробничої діяльності все більше стають якісні показники виробництва товарної продукції та наявність у її структурі інноваційних, унікальних елементів;

по-третє, за умов постіндустріального суспільства та розвинутих ринкових відносин механізми функціонування промислових підприємств значно ускладнюються. Це обумовлює, з одного боку, посилення труднощів у виконанні традиційних, сталих функцій первинних ланок – виробничої та відтворювальної, а, з іншого боку, з'являються відносно нові для підприємств функції. До них, на наш погляд, необхідно віднести соціальну функцію та функцію формування нових потреб і тенденцій у споживанні домогосподарств. Вони, до речі, ще практично не представлені в теоретичних розробках вчених;

по-четверте, важливого значення набуває врахування впливу зовнішніх чинників, що формують стан макроекономічного середовища, на всі аспекти

діяльності промислових підприємств. В роботі чітко виділено головні з них, при цьому відмічена визначальна роль держави та її регулятивних заходів щодо загальної організації функціонування виробничих ланок. У процесі аналізу визначено як позитивні, так і не зовсім вдалі централізовані урядові рішення. Показано, що підвищенню дієвості соціально-економічної політики держави та її складових (грошово-кредитної, бюджетно-податкової, інвестиційно-інноваційної політик) буде сприяти надійна, об'єктивна інформаційна основа, врахування 1) існуючих взаємозв'язків та взаємозалежностей у економічних відносинах на всіх рівнях національного господарства та 2) ресурсних і техніко-технологічних можливостей реагування підприємств на заходи держави, що приймаються у певний період часу;

по-п'яте, особливе значення у ракурсі дестабілізації діяльності виробничих підприємств мають чинники суто негативного впливу (загострення глобальних проблем, здійснення політичних переворотів, воєнних дій різного масштабу). Прояви цих чинників є інколи зовсім непередбачуваними і, як блискавки, можуть миттєво виводити зі стану рівноваги як усе макроекономічне середовище, так і діяльність первинних ланок економічної системи. Руйнівні, жорсткі дії країни-агресора на нашій території за воєнний 2022 рік призвели до значних втрат людського та виробничого потенціалу національного господарства України, порушили позитивну тенденцію зростання економіки та добробуту людей. Завдяки героїчним діям наших воєнних на фронті, об'єднанню зусиль громадянського населення та суттєвої фінансової допомоги закордону, наша країна зможе поступово подолати кризові явища. А після закінчення війни буде повністю відновлена зруйнована інфраструктура суспільного виробництва відкриються нові перспективи для розвитку промислових підприємств та покращення якості життєдіяльності кожного українця.

У післявоєнний період, безсумнівно, посиляться необхідність у теоретичному обґрунтуванні напрямків ефективної діяльності суб'єктів господарювання щодо швидкого відновлення національного виробництва та динамічного, на новій, інноваційній техніко-технологічній основі, майбутнього сталого розвитку

економіки України. У контексті цього проблема ефективної організації діяльності промислових підприємств набуде ще більшої актуальності та буде вимагати подальших розробок нерозв'язаних питань, які були виокремлені у здійсненій праці, а також нових, що будуть з'являтися у процесі розвитку реальної економіки.

Список використаних джерел

1. Kaufman Daniel. Diminishing returns to administrative controls and the emergency of the unofficial economy. World Bank, Kiev, Ukraine, 1994. 24 с.
2. Marshall A. Principles of Economics. London, 1890. 503 p.
3. Walras L. *Éléments d'économie politique pure ou Théorie de la richesse sociale*. Lausanne: F. Rouge, 1926. 499 p.
4. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20150920#Text>
5. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
6. Дем'яненко Т. І. Сталий розвиток вітчизняних підприємств в сучасних економічних умовах. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31 (70). № 2. С. 85-188.
7. Державний бюджет України. URL: <https://index.minfin.com.ua/finance/budget/gov/>
8. Доходи державного бюджету України за статтями доходів та витрат в 2022 р. на 1.01.2023. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income/>
9. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. Київ: Інститут прогнозування. Фенікс, 2003. 1008 с.
10. Економічні нормативи та ліміти відкритої валютної позиції. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Ratios_by_Banks_2022-10-01.xlsx
11. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика: монографія. Київ: КНЕУ, 2002. 188 с.
12. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2022 р. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H2.pdf?v=4
13. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін., НАН України. Київ, 2015. 336 с.
14. Інструкція про порядок регулювання діяльності комерційних банків в Україні: Постанова Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>
15. Інфляція в Україні та її особливості. *Урядовий кур'єр*. 1993 №9-10. С. 3.
16. Капелюшна Т. В. Підхід до оцінки ефективності механізму управління підприємством в контексті сталого розвитку. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2016. №2 (16).
17. Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
18. МВФ-Україна: Лист про наміри, 08 грудня 2022 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/QpaHENSKzurPCsP>
19. Cook, S. (2009). *The Intellectual Foundations of Alfred Marshall's Economic Science: A Rounded Globe of Knowledge* (Historical Perspectives on Modern Economics). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511596728
20. Меморандум про економічну та фінансову політику. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/QpaHENSKzurPCsP>
21. Михалевич М. В. Роботи академіка В. С. Михалевича з дослідження перехідної економіки. *Кібернетика та системний аналіз*. 2005. № 2. С. 3-24.

22. Мінфін: підсумки 2022 року. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-ridsumky-2022-roku>
23. Назаренко І. Економічний зміст ефективності діяльності підприємств. Галицький економічний вісник. 2022. № 3 (76). С. 15-22. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.03.015
24. Національний банк прогнозує зниження інфляції в цьому році та повноцінне відновлення економіки з 2024 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-prognozuye-znijennya-inflyatsiyi-v-tsomu-rotsi-ta-povnotsinne-vidnovlennya-ekonomiki-z-2024-roku--inflyatsiyuniy-zvit>
25. НБУ прогнозує зростання грошової бази у 2021 році на 18,2%, грошової маси - на 16,7%. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/491762/nbu-prognozuye-zrostannya-groshovoyi-bazy-v-2021-r-na-18-2-groshovoyi-masy-na-16-7>
26. Офіційний сайт держкомстату України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
27. Петков О. І. Економічна ефективність підприємств та фактори впливу на неї. *Український журнал прикладної економіки*. 2021 рік. Том 6. № 1. С. 392-399.
28. Плахотнік О. О., Чернявська І. М. Механізм забезпечення сталого розвитку промисловості України в умовах нестабільної геополітичної ситуації. *Ефективна економіка*. 2020. № 3. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.3.3>
29. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення 12.02.2023)
30. Про інвестиційну діяльність: Закони України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення 17.02.2022)
31. Про інноваційну діяльність: Закони України від 26.12.2002 р. № 380-IV. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T020040?an=531> (дата звернення 17.02.2022)
32. Про Національний банк України: закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення 12.02.2023)
33. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. 2-ге вид. Київ: Інтелсфера, 2000. 360 с.
34. Семюельсон Пол. Л., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка: Перекл. з англ. Київ: Основи, 1995. 364 с.
35. Ульянова Л. П., Чайка Ю. М. Інноваційні аспекти сталого розвитку економіки. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 31. №1. С. 218-226. <http://dx.doi.org/10.35774/econa2021.01.218>
36. Filip, B. (2020). The Importance of Hayek and Friedman to the Neo-Liberal Concept of Freedom. In: *The Rise of Neo-liberalism and the Decline of Freedom*. Cham: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-3-030-61623-6_2
37. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі. *Економіка України*. 2004. № 4. С. 15-23.
38. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. Київ: Основи, 1995. 546 с.
39. Щетинін А. І. Гроші та кредит: Видання 4-те, перероблене та доповнене. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 440 с.
40. Що буде з українською економікою у разі затяжної війни – прогноз НБУ. *Економіка*. 28 жовтня 2022 р. *Слово і діло*. 28.10.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/28/novyna/ekonomika/bude-ukrayinskoju-ekonomikoyu-razi-zatyazhnoyi-vijny-prohnoz-nbu#:~:text=%D0%A9%D0%BE%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%B5%20>